

Mluvím tu a mluvím, a je mi přitom trpko, protože vlastně jen rozvádím jedinou větu Josefa Dobrovského: Prodesse enim volo, non criminari. Chci totiž prospívat, ne obviňovat. Ta věta bude už brzo dvě stě let stará.

(1965)

O LITERÁRNÍ KRITICE A TEORII

Zdeněk Pešat

V Literárních novinách proběhla nedávno diskuse o próze. Její ráz byl dosti příznačný pro dnešní situaci v literatuře. Ve svém průběhu se totiž změnila v diskusi o kritice a literární teorii, na které se sesypala hromada výtek – a co je zajímavé – nikoliv od samotných spisovatelů (ti naopak kritiku víceméně uznávali), nýbrž od těch, kdo se kritikou a literární teorií sami zabývají. Když Milan Jungmann za redakci Literárních novin diskusi uzavíral, připojil se rovněž k těmto steskům. Konstatoval slabou úroveň kritiky i teorie, a zvláště že ve srovnání s ostatními společenskými vědami, s filozofií, sociologií, historií, dávají podstatně méně podnětů myšlení o umění i samotné tvorbě. Nechci s Jungmannem polemizovat, i když si nemyslím o literární kritice a teorii navlas totéž co on. Jeho soud však může posloužit jako východisko k zamyšlení o dnešní funkci literatury a hlavně kritiky a teorie. Je všeobecně známo, že v dějinách české literatury byla velice řídká období, kdy literatura byla sama sebou. Přechásto byla přetížena řadou funkcí mimoliterárních, naposled v padesátých letech přímočaře pojatou funkcí ideově výchovnou. Svým způsobem se tak stalo v protikladu k obecnému vývoji myšlení i literatury samé. Proces diferenciací a specializace ve společnosti totiž nezadržitelně pokračoval a literatura tu budovala jakousi hráz, která proti tomuto vývoji měla stavět vědomí komplexnosti, celistvosti, totality. Konstatovalo se již nesčetněkrát, že to byla falešná totalita, ale její falešnost se shledávala zpravidla jen v její funkci, zatímco sama představa

totality s úspěchem přežila všechny kritiky a panuje dodnes. Myslím, že tady někde pramení většina oné obyčejně jen emocionálně pojmenované nespokojenosti s kritikou a teorií. Chce se po ní víc, než sama může a chce plnit. A když plní jen to, co jí přísluší, setkává se s nezájmem. Jak si jinak vysvětlit skutečnost, že i několik málo vynikajících prací z literární teorie a historie, které z posledních let máme, prošlo bez většího zájmu. Nelze ho vskutku srovnávat s ohlasem prací filozofických nebo sociologických. Jako příklad bych uvedl obsáhlou studii Jana Grossmana o Halasovi. Hned, jak vyšla, objevily se sice určité skryté polemické hlasy. Ty však měly spíše dobový kulturněpolitický směr a nekladly si otázku hodnoty práce. A potom už naprosté ticho. Studie byla pravděpodobně příliš speciální na to, aby rozvířila zájem větší než těch, kdo se nějak o Halasovo dílo zajímali. Je však tato specializace slabost nebo síla? Měřeno očima některých diskutujících v Literárních novinách patrně slabost. Vždyť jen z takových a podobných hledisek je možné, že základní literárněvědná monografie o Karlu Havlíčkovi-spisovateli (není snad sporů o tom, že zde a v žurnalistice spočívá jeho hlavní význam) se musí složitě dožadovat svého publikování, zatímco se o něm hromadí stohy politické a historické literatury.

Co se tedy děje s literaturou a zejména s myšlením o ní? Také ony vstoupily do onoho mlýnu diferenciací a specializací myšlení, který – příznějme si to – strhává tuto oblast z vysokého stolce, na který byla v minulosti přirozeně i uměle dosazována; naposledy v padesátých letech. Tento proces jako by nechtěli vidět jen někteří profesionálové z oboru (na tom není nic překvapivého, naopak, sebereflexe je často to nejobtížnější), kteří s utkvělou ideou totality by nejraději tuto oblast logice vývoje znovu, a dokonce v rámci boje proti dogmatismu ověsili nesčíslnými funkcemi, které zatím mnohem úspěšněji plní již jiné obory. Odtud vlna brojení proti odborné terminologii v kritice, proti její specializaci a zvědečtění, proti estetizaci myšlení atd. Tyto názory nalézají své stoupence bez rozdílů generací, i když jinak jejich vyznavači mají třeba protichůdná stanoviska.

Jiří Opelík ve zmíněné diskusi Literárních novin ukázal, jak je literatura ze všech stran obkličována, jak je zužován její prostor. Neděje se tak jen z oblasti masových prostředků komunikace. Dnešní filozofie, sociologie se dostává mnohem konkrétněji a blíže k člověku a k současné době, než tomu bylo kdykoliv dříve. Literatura faktu vykrajuje ze společného krajíce rovněž vydatný kousek, nad kterým dříve suverénně vládla tzv. krásná literatura. To jsou jen namátkou uvedené příklady, které naznačují, že oblast umělecké literatury podléhá stejnému procesu jako všechny ostatní úseky společenského myšlení. Jak by pak tomu nepodléhala i oblast

teorie! Je to cítit na všech stranách, vzpouzet se proti tomu znamená postavit se vývoji anebo vytvářet efemérní, iluzivní konstrukce, které čas rozbije, neroztříští-li se samy v zárodku o nemilosrdnou skutečnost. Je ovšem možné dělat i kompromisy. Snažit se literární kritiku a teorii zfilozofičtět, zesociologičtět, zpsychologičtět, zlingvističtět, a nedát se říci, že by to pro chvíli nepřineslo i vnější efekt. Ale úkol vymezit si oblast vlastního specifického působení bude tím jen oddálen a záhy vyvstane znovu. Hovořím-li o vytyčení prostoru, nemám ani tolik na mysli vypracování přesné terminologie, vytvoření vlastního metajazyka, jako spíše specifikování pracovního pole, vymezení okruhu problémů, který může spravovat jen literární teorie a historie. A tím podle mého soudu jsou analýza a interpretace literárního díla a jednotlivé svébytné aspekty této analýzy (literární stylistika, versologie aj.) a vřazení díla do historických vývojových řad od jednotlivých žánrů až po celek literatury. To za literární vědu nikdo neudělá a je celkem lhostejné, bude-li tato práce pokládána za vědu (podle názoru, že věda nezkoumá jednotliviny, nýbrž jevy, které se opakují), či ne. Všechno ostatní je možné přenechat filozofům, sociologům, lingvistům, jejichž zájem o literaturu ze specifických aspektů vlastního oboru vždy přinášel a bude i nadále přinášet četné podněty.

Při realizaci svých cílů by právě česká literární věda měla mít určitou výhodu, protože má ve své nedávné tradici výrazné úsilí o specifikaci problémů a o přesné vymezení svého pole působnosti. Není těžké uhádnout, že mám na mysli literárněvědný strukturalismus. Jeho podněty zůstávají i pro dnešní literární vědu hlásící se k marxismu jedny ze základních. Jde jen o to zbavit se ve vztahu k němu četných předsudků, například představy, že nebral na vědomí tvůrčí osobnost. Tuto představu pravděpodobně publikace prací z posledního stadia vývoje strukturalismu poopraví, ale i kdyby ne, zůstává otázka: čím je možné lépe vystihnout tvůrčí osobnost spisovatele – hromaděním biografických dat anebo analýzou struktury díla? Tvůrčí osobnost v umění, to je – trochu zjednodušeno – skutečně specifičnost jejího díla. A to platí i pro světový názor. Jeho studium mimo dílo může být chvályhodným projevem zájmu o umělce jako občana, ale literární vědec musí světový názor spisovatele vidět konkrétně jako autorovo vidění realizované ve složité struktuře díla. Jinak hodnotíme autora podle všeho možného, co kdy řekl, nebo naopak neřekl, a nikoliv podle nejvlastnějšího smyslu jeho práce – tvůrčího činu.

Soustředění literární vědy na svou vlastní specifickou oblast může ovšem vyvolat zdání ztráty širší podnětnosti, může vést i k poklesu zájmu veřejnosti o výsledky její práce. Myslím však, že je také možná situ-

ace, kdy v této slabosti se naráz objeví síla. Ale to už opravdu záleží na subjektivních faktorech, na literárních vědcích samotných.

(1966)

KDE KONČÍ KRITIKA

Zdeněk Frýbort

Vztah literatury a kritiky, uměleckého díla a jeho interpretace je ukazatelem změn v literatuře: pokud v ní vládou poměry víceméně stojaté, vládne mezi oběma mír – ač by tomu mělo být právě naopak. Objeví-li se nový prvek narušující dosavadní rovnováhu, tu konzervativní část kritiky se chová, jako by nebyla ohrožena existence její, ale naopak existence literatury, využívajíc skutečnosti, že kritik může reagovat na umělecké dílo svou vlastní zbraní, kritikou, kdežto autor nemá možnost reagovat tak, že by kritiku učinil objektem díla, jak kritik učinil objektem své kritiky dílo autorovo. Literatura může existovat bez kritiky, kritika bez literatury nikoliv.

Zatímco umělecké dílo se nutně pohybuje na úrovni historie, a je tedy integrální částí společenského procesu, dějinné strategie, kritika, pokud není výrazem svébytné filozofické interpretace systému hodnot, v němž literatura je pouze jednou částí, zůstává na úrovni kroniky, a tedy taktiky, jež pohyb struktury nijak neovlivňuje. Iluze, že literatura a umění vůbec je pouze surovinou, jež se stává uměním až skrze kritický výklad, je tím negativnější, čím je obecnější. V podstatě je založena na iluzi vylučného vlastnictví pravdy, které znemožňuje její hledání, a každý kritický počín je pak pouze jejím administrativním uplatněním. Nepochopení je vydáváno za názor a necitlivost za důslednost.

Kritériem kvalit kritiky byl vždy vztah k obrodným prvkům literárního procesu, k avantgardám v okamžiku jejich vzniku, neboť ty dávají možnost kritice osvědčit znalost celé rozlohy tohoto procesu a jeho směřování. Obvyklé nařknutí z výtržnictví či reakcionářství svědčí jen o tom, jak často